

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ ԱՐՁԱԳԱՆԳՆԵՐ

(Տես էջ 316)

Այ ի ջատագովութիւն իւր եկեղեցւոյ՝ կը յիշէ գերմանացի Գեղզերի մի նամակն առ Ա. Տէրմիլքեւեան, եւ կը յաւելու՝ թէ այն «մեր եկեղեցւոյ, ինչպէս նա եւ արեւելեան փոքրիկ եկեղեցիներու տիեզերական նշանակութեան մասին մոռցուելու գրուածներէն չէ»:

Առանց կասկածելու այդ անմոռանալի գրուածին ոճչափ հաւատարմութեամբ հրատարակուելուն վերայ (1), բառանք եւ կարգանք զայն նոյն իսկ մեզ ներկայացած պայմանին մէջ: «... Իւր ապագայ տիեզերապատմական կոյման քաջաբար նախապատրաստելու համար՝ (հայ) ազգը պէտք ունի (պէտք ունեւոր կը նշանակէ զուրկ չիւնել) հաւատարիմ եւ նախանձաւոր վարդապետների, լուրջ խրատող հոգեւորականների եւ օծեալ սուրբ քահանաների... Ահա հաւատութիւնն յաջողութիւն է ունեցել, որպէս զուրկ ինքներդ խոստովանեցիք, նա եւ Հայկի զարգացեալ որդոց մէջ... քահանայից եւ աշխարհականաց մօտ քրիստոնէութիւնը մասամբ սուղուել է արտաքին ձեւապաշտութեան մէջ (ոճչափ ճիշդ է): Ուստի յիշեցէ զուրկ էսայի մարգարէի սոսկալի խօսքերը, զոր Գրիստոս տէրն մեր եւ Կրկին առաջ առ Հրեաները՝ կեղծաւորը՝ բարոյք մարգարէացաւ ի վերայ ձեր Եսայի՝ եւ առէ. ժողովուրդս այս շրթամբք պատուէ զիս, եւ սիրտ իւրեանց հեռացեալ մեկուսի է յինէն: Աստուած մի՛ արասցէ որ այս

սոսկալի խօսքերը Հայկայ ժողովրդի վրայ ստուգուին (ուրեմն երկիւղ կայ ստուգուելու)... Դուք պէտք է Հայոց վերստին երկիւղած եւ քաջ ժողովուրդ դարձնէք՝ որպէս եղել են ու Գրիգորի, ու Մահակի եւ ու Ներսիսի օրերով (ուրեմն այժմ չեն)... Ես համազուած եմ, որ թէ Հայաստանը՝ լուսաւորող տեղացի քահանաների միջոցով մի նոր կենսագոր քրիստոնէական հաւատքի հասնի (ուրեմն այժմ հեռի է այդ հաւատքէն), այն ժամանակ ազգային կեանքն եւս նոր զօրութեամբ կը զարթնի, եւ Էջմիածնի փառքը վերստին կը ճառագայթի, որպէս հին ժամանակները (ուրեմն այժմ ոչ եւս)... Եթէ Հայոց եկեղեցին բազմաթիւ քահանաներ վերստին ունենայ, որոնք քարոզեն հին եւ կեղեցու վարդապետութիւնն ու հաւատն անկեղծութեամբ, եւ բոլոր սրտով ու հոգով՝ ոչ թէ մարդու՝ այլ Աստուծոյ գործ կատարել կամենան (ուրեմն այժմ այդ բոլորին հակառակ կը զործեն), յայնժամ...»: — Է՛րեւ, ցաւալի ճշմարտութիւնն այնպէս յայտնի կերպով նկարագրող թուղթ մի յիշուի «մոռցուելու գրուածներէն չէ»: շատ ուղիղ խօսեցաք:

Սակայն ընթերցողը մեծապէս կը զարմանայ, երբ այս նկարագրին հետ նոյն թղթի մէջ յանկարծ կը կարգադրուի հետեւեալը. «Բոլոր այն ժողովրդոց մէջ, որոնք հին եկեղեցու: Կիւրեղ աղեքսանդրացու եւ այլ սուրբ հայրերի հաւատքին հաւատարիմ են մնացել, այն է՝ Երկրպագուց, Ասորոց, Եթովպացոց եւ Հայոց մէջ...»: Եւ յետ զանազան բանից խորհուրդ կու տայ՝ որ այդ եկեղեցիք մի ժողով

1. Այդ կասկածը կը շատայ զարթուանքի ի մեզ Գեղզերի մի ուսումնասիրութիւնը Բուզանդէ վերայ:

գումարեն, որով « միացած կը խոստովանէին, որ իւրեանց հաւատն հանուր է եւ նոյն, զոր ս. առաքեալք Քրիստոսի բերանից լսելով՝ մեզ են աւանդել, զոր առաջին դարերի ս. հայրերը թողել են յետնոց, զոր 318 հայրերն ի Նիկիա, եւ 150 ի Էփեսոս, եւ 200 հայրերն յԵփեսոս հաստատել են, եւ որ յաւէտ ճշմարիտ եւ անկեղծ հաւատքն է եղել այդ չորեքին եկեղեցեաց » :

Ո՛րչափ հակասութիւն առաջին եւ այս վերջին խօսքին մէջ նկատմամբ հայոց. եւ ո՛րչափ անգիտութիւն՝ այդ չորս եկեղեցեաց հաւատքը ի միմեանց չզանազանեալուն, եւ դոցա դաւանութիւնքը երեք ժողովոց դաւանութեան հետ նոյն կարծելուն մէջ : Առնուեց այդ եկեղեցեաց մին, օրինակի համար եթովպականը : Որպէս կ'երեւի, ոչ Գեղզեր եւ ոչ իւր ընթերցողք տեղեկութիւն բնաւ չունին դորտ այժմեան վիճակի վերայ : Նա մեր օրերը քրիստոնէութեան սոսկալի աւերակ մի կը ներկայացնէ. հաւատքն աղճատուած. եթէ խորհուրդք չարայար խանգարուած. եւ օրէնքը՝ մոխիսական, կամ աւելի ճիշդ՝ հեթանոսական : Իսկ նորա հուսուեց եւ հօսին բարբառի կ'ազդեն ոչ միայն ճշմարիտ քրիստոնէին, այլ եւ լոկ մարդոյն. հոռմայեցի կամ յոյն հեթանոս մի բնաւ պիտի չնախաձէր նոցա այժմեան քրիստոնէութեան վերայ : Զայս մենք միայն չենք բեր, այլ նոյն իսկ Բակի դաւանակից աւանատեսներ կը պատմեն. թող կարդայ նա յԵրուսաղէմ հրատարակուած « Երկամեայ պանդխտութիւնն ի Հայէշատան », յորում տեղ մի կ'ըսուի. « Կարծես թէ քրիստոնէութեան առունն ի նախատիւն սուրբ աւետարանին կը յիշուի » հոն : Իսկ եգիպտացւոց եկեղեցւոյն արդի վիճակը հասկանալու համար բաւական է յիշել, որ եթովպացւոց եկեղեցական առաջնորդները եւ զանոնք իւրենց կործանման մէջ պահողները եգիպտացիք են, որոց կրօնքն է եւտիքական միաբնակութիւն : Գայրով ասորաց, կը հարցնենք միայն, թէ ի՞նչ կը նշանակեն Դնորհալոյ առ ասորաբնակ հայս զբաժ թուղթը, յորում կ'ըսուի նոցա համար, թէ « հերձուած մշտութեան խօսին ըստ ասորւոց ոմանց

շաղկապիարանոքեանց » . եւ առ Մերայէլ պորը. ասորւոց զբաժն, յորում ակնարկութիւն կը լինի՝ « զօտարոտիւն ի բաց հանելոյ... զառաջին սուրբ հարցն կանոնադրութիւնն ի յիշատակ բերելով » : Եւ անա այսպիսի եկեղեցեաց հետ անգիտաբար կը պատէ Գեղզեր գէպոց եկեղեցիին. եւ Բակ միամիտ մանկան մի պէս կը հրճուի եւ կը պարծի՛ն այլու. եւ իւր աչերը կը շշանան այդ եկեղեցեաց « տիեզերական նշանակութեանն », որով կը հաւատարին իւր եկեղեցւոյն հետ : ...

Մենք գիւղզեր կը ճանաչենք՝ ոչ ի լըրոյ, ինչպէս Բակ, այլ յակնէ յանուանէ. եւ խօսած քնք իւր հետ : Տեղեկ է նա եկեղեցական հին պատմութեանց, այլ ոչ եւ դաւանութեանց : Նա կը գտտէ յիշեալ ազգերն իրենց անցեալ արտաքին պայծառութեան համեմատ, առանց գիտելու թէ ի՞նչ մեծ խարութիւն մտած է նոցա անցեալ եւ ներկայ հաւատոց մէջ, յորում կայացած է եկեղեցւոյ մի էութիւնը : Եթէ կրօնական խնդրոց հմուտ եւ ուշադիր է նա, ինչո՞ւ նախ իւր հաւատքը չուղղեր, եւ չընդունիր գէթ այդ ազգաց կրօնքը, զոր իբր միակ ճշմարիտ կը շողմարտանէ. — Իրաւամբ ուրեմն, կը կրկնենք վերջին անգամ մի եւս, Գեղզերի կողմած այդ թուղթը « մոռցուելու զրուածներէն չէ » ... Իւր աննշանութեան կողմանէ :

Դարձեալ Բակ կը դժկամակի ընդդէմ « այն վարդապետութեան, որ չոկ զինքն « ընդհանրական », « կաթողիկէ », հռչակելու յաւակնութիւնն ունի, եւ ուրիշները ոչ ընդհանրական, չկաթողիկէ եւ այլն » : Այս. ա. նուրանալի է այն խարոցը՝ որ կայ ձեր եւ մեր դաւանութեանց մէջ. ուրեմն կարելի չէ որ երկուքս այլ միանգամայն այդպէս լինինք եւ կուրինք. այլ կամ դուք էք, կամ մենք : Բայց իսկ ինքնին կը խոստովանիք թէ մենք ենք, երբ կը կոչէք զմեզ կաթոլիկ, որ է գղ. ձայնը (catholique) առձուպի կամ կաթողիկէ բառին, որ կը նշանակէ բնական բաական : Եթէ գղ. ձայնը հ. ձայնին իմաստը կը փոխէ՝ մի դի չ լինելով եւ էի յաւաւամբ, այդ բանին մեր խեղճը չի հասնիր. կը խնդրենք որ Բակ օգնէ մեր մտաց

սկարութեան : — « Տիեզերականը, ընդհանուրը, կ'ըսէ, դաւանանքի ընդհանրութեամբ կը բացատրուի » : Կ'ընդունինք եւ զայս. եւ թող որ մերն է եկեղեցւոյ բնիկ հինաւորաց դաւանանքը, ինչպէս տեսանք, այժմ իսկ կարողիկէ կոչուեմ իւր բառացի նշանակութեամբն անշուշտ կը պատշաճի՝ ամէն աշխարհաց, ամէն ազգաց եւ լեզուաց մէջ տարածուած 233, 284, 000 հաւատացեալութեան բնիկեցւոյն, քան թէ 3, 000, 000 միազգի ժողովրդեան մի, որ եւ իւր մէջ բաժանուած է երեք ինքնիշխան գլխաց ներքեւ. եւ որ աշխարհիս այլ և այլ կրօնից ցուցակի մէջ իւր յատուկ տեղին անգամ չունի :

Եթէ մենք, կ'ըսէ Բակ, Քաղկեդոնի ժողովը չընդունելով (միայն այդպի) ընդհանուր եկեղեցիէն զատուած ենք, « Քաղկեդոնի ժողովն ընդունողներ ալ ընդհանուր եկեղեցիէն հեռացած կը նկատուին, քանի որ Քաղկեդոնի յաջորդող ժողովները չեն ընդունիր, այսպէս յոյք ետ թող ժողովներով կը զատուին լատին եկեղեցիէն » : — Կաթողիկոսին լատին ժողովներն ընդունելու կամ զանոնք ստանելու վերայ չէ, այլ ժողովոց ուսուցածը դաւանելուն մէջ : Բայց երեքէն զատ՝ միւս ժողովոց ուսուցածը « նորութիւն » կը կարծէ Բակ : Եւ չարաչար կը խարսի. եկեղեցին չէ կարող, չունի իշխանութիւն հաւատոյ մասանց մէջ մի նոր բան յաւելլու, այլ միայն մկնեղոս հինը, որ է աւետարանի վարդապետութիւնը՝ ընդգէմ թիրոզաց զայն : Այդպէս ըրին երեք ժողովները. այդպէս եւ յետագայք, որք ինչ կարծեցեալ ներդրանքն որ ստացին, հնարքին էին, ինչպէս տեսանք ի քննութեան այն գլխաւոր տարբերութեանց, որք նոցա ուսուցածին մեծագոյն մասն են : Ո՞ր եւ վարդապետութիւն, որ աւետարանի վերայ հաստատուած է, պարտաւոր է Բակ ընդունել, թէպէտ ժողով մի վարդապետէ զայն, թէպէտ առանձին ոք. եւս առաւել՝ երբ այդ ժողովները կը խմբուին նախագահութեամբ այն հայրապետի, յաջորդին Պետրոսի և ուսնց որոյ համաձայնութեան եւ հաստատութեան՝ անգոր կը խոստովանէին իրենց ուսուցածն առաջին երեք ժողովները, Բակի

ընդունածները կ'ըսեմ, « եթէ չի ուզեր որ այդ ընդունելութիւնը լոկ բերանացի կարծուի, ինչպէս է իրօք զմասխտաբար » :

Ժողովոց որոշմանց մէջ իբր նորութիւն՝ բարեկարգական կանոններն են : Եւ մի թէ եկեղեցին չունի իշխանութիւն ըստ ժամանակին եւ ըստ հանգամանաց նորութիւններ ընելու : Առաջին երեք ժողովները կանոններ դրին, որք նախ քան զիրենք չկային. եւ ինչո՞ւ զոքս իրաւունք ունենան նոր օրէնքներ սահմանելու, եւ յետագայք չունենան. եկեղեցին անոցմով սկսաւ եւ անոցմով վերջացաւ : Այդ ինչ անիրաւ պահանջ է Բակի կողմանէ, զի եկեղեցին՝ որ ինքն խմբեց առաջին երեքը, չկարենայ ուրիշներ եւս խմբել ընդգէմ հերձուածոց եւ անկարգութեանց : — Ահա այս համոզումն այլ մին է այն խտրոցաց՝ որ զԲակ կը զատեն կաթողիկէ կամ ընդհանրական եւ եկեղեցիէն :

Սակայն այսպիսի անտեղի հաշիւներէ զերծ էին մեր հին եկեղեցւոյ այն ս. հարք, որք կը կրկնենք՝ սիրեցին ընդհանուր եկեղեցւոյ եւ հաւատոց միութիւնը : Նոքա բաւորովին տարբեր հոգւոյ էին, մեմ, քրիստոսական, զոր չգիտենք՝ թէ ինչպէս նսեմացնել կը ջանայ Բակ. իբր թէ « Շնորհալի եւ Լամբրոնացի յոյն եկեղեցւոյ հետ միութեան հետամուտ եղան. Գր. Տղան՝ լատինականին » . սակայն « բաւորովին տարբեր միութիւններ են ասոնք. կը շեշտենք մանաւանդ Գր. Տղայի դիրքն, (ուրեմն առաջնոց դիրքը չես կարող շեշտել) : Բայց ստիպուած ենք լուս անցնիլ այս կէտերը, եւ սչ թէ ուրիշ ժամանակի բողոք » : Եւ « լուս անցնելով » յաղթանակած եղաւ... Այդ հայրապետք զԲակ դրին արդեօք իրենց մտաց լուս թարգման, թէ իրենց խօսուած գրուածները : Բակ շատ կը սիրէ պատմութիւն, պատմական, հակապատմական բաները, — մանաւանդ վերջինը, — եւ դեռ չգիտէ՝ թէ այդ դարուն մեր եւ լատին եկեղեցւոյ մէջ ոչ միայն չկար արդի հիմնական բաժանումն, այլ եւ յաճախ թղթակցութեամբք կը հաղորդէին իրեաց հետ Հռովմայ եւ մեր հայրապետք եւ թագաւորք. եւ մերքն կը

ճանաչելին Պետրոսի յաջորդին գերիշխանու-
թիւնը, ինչպէս տեսանք այդ դարու շքան-
զափայլ աստղերէն միոյն՝ Ենոքիայի վկա-
յութեանն, զոր եւ այժմ կրկին յիշել պիտի
ստիպուինք։ Ն. Լամբրոնացին այլ տիեզե-
րական շորս պատրիարքաց մէջ զՀռոմայն
« զօրութեամբ (իշխանութեամբ) առաջին »
կը գտանի (1)։ Աւելին տեսնելու համար
կը խնդրենք փոքր ինչ քրդաստեղ նոյն դարու
յիշատակարանքը կամ զՍիսուան։ Իսկական
եւ բազմամեայ բաժանումն յունաց հետ էր,
որ եւ աւելի եւ աւելի կը սաստկանար քա-
ղաքական մրցամարտը ռուբինեանց ընդ յոյնս։
Այս հերձուածը ջանաց վերցնել Ենոքիային
եւ Գր. Տղայ իւր նախորդին սկսած զործն
յառաջ տարաւ, եւ ոչ թէ տարբեր (ընդ լա-
տինս) միութիւն մի սկսաւ (2)։ Իսկ թէ ինչ
նպատակաւ եւ ոգով կը ջանային մեր հայ-
րապետը միացնել զազգն յունաց հետ, եւ
ոչ միայն յունաց՝ այլ եւ համբռնէ քրիս-
տոնէից, բանանք եւ կարդանք նոցա խօս-
քերը։

Ենոքիային կը գրէ առ Միք. պատրի-
կ. պոլսոյ. « Յիշելով զտուեալն յԱստուծոյ
խաղաղութիւն եկեղեցւոյ յաւուրս հաբոյն մե-
րոց սրբոց, ըզձանաթը զնոյն վերստին տե-
սանել եւ կրել, մինչ մի հոգի հնդեալ էր
յամենեանի ի վերուստ, եւ ոչ յայլ եւ այլս
բաժանեալ յօտարութիւն հոգւոյ մարմութեանց,
ոմն ասելով Պաւղոսի, եւ ոմն Ապաղոսի
կամ Եսեփայի, եւ կամ այլ ուրուք ի պաշ-
տօնէից, այլ Քրիստոսի ամենեքեան » (3)։
Եւ առ Մանուէլ կայսր կը գրէ՝ թէ իւր

փափաքն է « միաւորութիւն եկեղեցւոյ եւ
խաղաղութիւն մանկանց նոր Սիոնի. յորոց
միաբանապէս ի մի բերան փառաւոր լինել
համազոյ երրորդութիւնն եւ մի աստուածու-
թիւնն՝ փոխանակ որ մինչեւ ցայժմ հայրո-
յութեանցն յերկոցունց կողմանցն սուրբ հա-
ւատոյ միմեանց եւ աւանդութեանց » (4)։
Այս կը յաւելու. « Նա զի եւ լուաք թէ
սուրբ եւ առաջին ամենայն եպիսկոպոսապե-
տաց հայրապետն Հռոմայ եւ փոխանորդն
Պետրոսի առաքելոյ՝ յիւրոց անտի իմաստնոց
առաքեաց խօսել առաջի սուրբ թագաւորու-
թեան ձերոյ վասն միաբանութեան։ Այլ
եւ... (յասորոց) առաքեցան առ մեզ երկու
եպիսկոպոսք վասն միաբանելոյ ընդ ազգիս
մերում » (5) եւ այլն։ Արդ այս միաբանու-
թիւնն յունաց հետ միայն կը գտնեա՞ւ՝ ո՞վ
բակ, թէ եւ լատին եւ ամենայն եկեղե-
ցեաց։ Եւ կրնամ կամակորել հայրապետիս
սուրբ եւ անարատ նպատակը, եւ անոր մէջ
քաղաքական փոքուն հաշիւներ խառնել։

Լսենք եւ Լամբրոնացւոյն. « Քալկսեցաք
զմի մարմինն Քրիստոսի ի բազում մար-
մինս. զի բաժանեցաք զմի եկեղեցի նորա
ի բազում մասունս... Թողեալ զանունն
Քրիստոսի՝ Հայկին եւ Արամայ, Հռոմոցն եւ
Ելլենացոցն անուամբն մկրտեանմք ի վե-
րայ իրերաց... Հայկն ի խաչ ելեալ է վասն
ձեր, կամ յԱրամայ անուն մկրտեցարուք » (6)։
Յայտնի է եւ յայժմ պարզուած քրիստոսա-
կան վեճ հոգին. հոգի՝ որ չի հանդուժեր
առ հասարակ կրօնից մէջ — ոչ ի ծիսի —
ազգային կոչուած անտեղի խտրութիւններ
տեսնել, եւ ոչ թէ մի ազգէն խորշել եւ ի
միւսն յարիլ։ Նա ոչ միայն կը պաշտպա-
նէր այս համոզումն, այլ եւ ըստ այնմ կը
վարուէր, արամարհելով այս պատճառաւ
դիմք բամբաստողաց ձայները։ « Փարիմք սի-
րով եւ զհայաստանեօքս եւ զպատիւնացողքն,
զհելլենացւոյքն, եւ զամենեսեան մի գիտեմք
ի Քրիստոս » Արարհամու հաւատոցն զաւակ

1. Մեկն. պարզ. յէջ 82։

2. Այս բանին պատմութիւնն է վկայ. եւ նոյն իսկ
Տղայի խօսքը. « Համարակեցաք զբիւ առ նոսա (առ
յոյնս) խաղաղական զիւր ի խնդիր սիրոյ՝ սիւսու ոչ
առ ի փշի, ոչ ի Բրոյն օրէնց նախնաց. զոր թէ այլ
ուսմիք առ ի ձեռն ոչ է գիտելի ոյք, ի վարդանայ
(պատմէ) չէ անտեղեկակ՝ թէ սրբան ի Էւաղմ գիտի եր
սիւսու... » (Պատմ. վերջոյց. Կց. հիւս. կողմ. յէջ 87)։
Բազ թող կարդայ նոյն հայրապետի առ Մանուէլ կայսր
գրած եւ ընդունած պէտպէս թղթերն այլ. եւ չկարծէ,
թէ ինչ որ մարդայն մոլեցն եւ յօժարութիւնն կը փչէ
եւ զուրս կու տայ, կրնայ իբր շքմարտութեան պատ-
գամ ընդունուի։

3. Նամականի, յէջ 283։

4. Նամակ. յէջ 301։

5. Անք, յէջ 318։

6. Ամենաբանութիւն, տպ. Վենետ. 1865, յէջ 127։

ըստ առաքելոյ», կը գրէր առ Լեւոն թա-
գաւոր (յէջ 235)։

Վերջապէս լսենք եւ գր. Տղայ. « Մի
Քրիստոս, մի մկրտութիւն, մի եկեղեցի...
Ձայս եւ ոչ ուստեք լուաք՝ եթէ պատուի-
րեաց մեզ որ ի սրբոցն, եթէ այլ Քրիս-
տոս էր որ յաղագս Հայոց եկն, եւ այլ որ
յաղագս Հռոմոց եւ այլ որ յաղագս Գրաւն-
կաց (տե՛ս, սա եւս չի խորեր երեք եկեղեցեաց
մէջ), հակառակք միմեանց, այլ եւ այլ պա-
տուիրանք, ասել զմիմեանս եւ նախատել,
անխժանել եւ հայհոյել եւ խոտան համա-
րել»։ Եւ այսպիսի վիճակը կը համարի
« երկրորդ կռապաշտութիւն » (1)։ — Այ-
սուհետեւ, Բակ, թէ կ'ուզես՝ հազար շէշո
գի՞ Գր. Տղայի գրեց վերայ, թէ կ'ուզես՝
« լուռ անցիր », թէ կ'ուզես՝ « տարբեր
միութիւններ » համարէ զասոնք, որչափ
կ'ուզես՝ օղաբանէ, այս է մեր հարց հո-
գին, յորմէ յանհունս հեռի էք զու եւ իւր-
մանիքդ։ Բայց եւ համոզուած ենք՝ թէ զհոգիս
ճանաչելու եւ ընդունելու համար՝ Հոգի
պէտք է։

* *

Առ այն՝ թէ անիրաւ զրպարտութիւն է
մեր վերայ այն խօսքը, որպէս թէ խանգարած
ենք Օձնեցոյն գրուածները, Բակ մեր գէմ
մեծ յազմանակ տարած կը համարի իւր
քանի մի կեղակարծ գիտերով կամ փառ-
տերով։ Բայց « ինչո՞րք միայն Օձնեցու ճա-
ռերուն վրայ չէ », կ'ըսէ նա, այլ ընդհա-
նուր նախնեաց. հանգամանք մի՞ որ « ար-
գար զայլոյթ մը » յառաջ կը բերէ իւր մէջ.
եւ կը զառնայ ցոյց առ իւր գիտողութիւն-
քը, կամ իւր ուղղագոյն բացատրութեամբ՝
« հարեւանցի կէտերը »։ Եւ իբր այդպիսիք՝
նա իրարու հետ կը խառնէ մեզմէ հրատարա-
կուած նախնեաց գրոշմաները եւ նախնեաց
վերայ գրոշմաները, իբր վերջնոց ջրով ա-
ռաջինքն այլուանալու գիտմամբ։

Առաջնոց « խեղաթիւրումներն » հաստա-

տելու համար նշանաւոր գիւտ մի կ'ընէ, մի
բռնի (1) գիւտը Նարեկացոյն աղօթից մէջ։
Տպեր ենք. « Որհնաբանեմք ընդ հօր եւ
որդոյ եւ զանբաժանելի բղխումն նոցին՝
փառակից հոգւոյն տէրութեան » (2)։ փոխա-
նակ « ... բղխումն՝ նոցին փառակից հոգ-
ւոյն »։ — Սոյն վկայութեան մէջ Բակ ի-
րաւունք ունի եւ չունի։ Ունի ըստ այսմ, որ
եթէ ըստ մեր տպագրին՝ բղխումն բառին
յատկացուցիչ համարինք նոցինը կամ զայս
փառակցին տալով, ըստ այլ իմացման՝
բղխումն յատկացուցիչ տանք յառաջդիր
հօր եւ որդոյն բառերը, յետագայ « հոգ-
ւոյն տէրութեան » յատկացուցիչն առանց
յատկացելոյ կը մնայ. հետեւաբար բղխումն է
առոր յատկացեալն, իբր թէ յիշեալ խօսքը
շարուած լինէր այսպէս, « եւ զանբաժանելի
բղխումն տէրութեան հոգւոյն » (որ է) նոցին
փառակից »։ ուստի եւ աւելորդ են թէ մեր
տպագրին եւ թէ Բակի պահանջած բլբերը։
Անկեղծ լինելու համար՝ կը խոստովանինք
մեր տպագրին այդ մի չեզոքական փոքրիկ
սխալը։ Բայց հարկւր անգամ աւելի կը
սխալի նա՝ երբ մեր բուծը Նարեկացոյ հա-
ռատոց հակառակ կը կարծէ։ Ձի ըստ որում
ս. վարդապետս զհոգին միշտ յերկուց բղխեալ
կ'ընդունի, ունինք ուրիշ օրինակներ եւս.
ինչպէս. « Քեզ միայնոյ (առ հայր կը խօսի)
սկզբանդ (որդոյ եւ հոգւոյ) եւ անսկզբանդ,
ընդ սկզբանդ (այսինքն սկսելոյն ի քնն որդ-
ւոյդ) եւ սկզբնաւորիկ սկզբանց (այսինքն
հոգւոյն, ունողի սկիզբն ի սկզբանց, ուրեմն
ի հօրէ եւ յորդոյն), սուրբ երրորդութեանդ
եւ միում աստուածութեանդ փառք » (3)։ Եւ
վերջապէս Նարեկացին չէր կարող հակառակ
հաւատալ իւր հօր՝ խոսքովու, որոյ անկայա-
սանի վկայութիւնը ցոյցինք յառաջագոյն՝ իս-
տելով սոյն խնդրոյս նկատմամբ։

Դարձեալ զայդոյք կը զգայ՝ թէ ինչո՞ւ
էլիրակոսի եւ վարդանայ մէջ հակադրակե-
ղանական բացատրութեանց գէմ զարմացա-
կան նշան կը գնենք։ — Անոր համար որ
տեսակ մի ազդեցութիւնը միշտ զարմացման

2. Բան Հե, Բ։

5. Բան ԽԸ, Է։

1. Պատիւ. վրդ. հո. հիւս. կողմ. 56, 73։

արժանի է : Եւ այսու՝ բնագրաց մէջ ոչ մի յաւելումն կամ յտպաւումն ըրած չենք լինիր, եւ ոչ այդ դարմացական նշանը հեղինակաց կարծեցուցած : Եւ չի վայելեր ուղղաթու թակոն, որ այս տեղ խնդրն յաւելու առանց ո՛ր եւ է բացայայտութեան. « եւ կը կրնատուին պատմագրի գործածած բառերը » . որպէս թէ այդ կրնատուածներն հակաբաղկեւորական լինէին : Դոքա այնպիսի բառեր են, — յապաւում լոկ մի երկու տեղ, — որ կը խնդրէինք՝ նախ Արեւելք օրինակ տար մեզ աւսոնց հրատարակութեան հնարաւորութեան, եւ իրենք այլ չկրնատէին զնոյն (Թ. արծ. 175) :

Ահա ասոնք էին Բակի՝ մեր « խեղաթիւրած » նախնեաց գրուածներէն հաճած մեծամեծ փաստերը : Եւ որ ծիծաղելին է, առանց կասկածելու՝ վկայութիւններ կը քաղէ այդ գրքերէն յետագայ խնդրոց մէջ : Դիտած ենք. կասկած հոն միայն կը յարուցուի, ուր կը տապալին կանխակալ համոզումներ . եւ այդ կասկածներն ուրիշ բան չեն, բայց եթէ բարեբաժ ձեւը սոյն բացատրութեան. Թաղթուած ենք, բայց չենք ուզեր խոստովանիլ :

Բակ, կ'ուզեն տեսնել սարսափելի « խեղաթիւրման » օրինակներ, ահա քեզ առ այժմ երկու, զոր կը քաղենք ձեր հրատարակածներէն : Խոսորդու յիշեալ վկայութեան մէջ « եւ զհոգին իբրեւ զրդիումն ի նոցունց էութենէ » խօսքը փոխուեր է՝ « եւ զհոգին բղխումն ի հորէ » . զիտե՛ս՝ ո՛ւր . — « ընդհանրական մեծի աթոռոյն Էջմիածնի հաւատարիմ՝ միաբան եւ ծայրագոյն նուիրակ՝ տեսուն Ղազարու աստուածաբանութեան վարդապետի ճակեցուց յոգնալան երկամբն » եւ դաժ տպագրութեան մէջ, յէջն 325 : Դարձեալ՝ Ենթարալոյ նախալիշեալ « Սուրբ եւ առաջին ամենայն եպիսկոպոսապետաց հայրապետն Հռովմայ » խօսքը Յովսէփ Արղուութեանց (էջ 110) կը տպագրէ լոկ « հայրապետն Հռովմայ » . եւ զուրո թողած մասն ի ստորեւ ծանօթութեամբ կը գնէ, « ի յայլ օրինակս՝ Սուրբ եւ առաջին ամենայն եպիսկոպոսապետաց » : Ի յայլ օրինակս, շատ ուղիղ կ'ըսէ . եւ տպագրին աղբիւրը զած այդ միւս՝ ընկած է հրատարակչին խեղ

լապատակէն, որով ուզեր է իբր թէ սկաւաքներ վկայութեանդ ոյժը⁽¹⁾ : Իսկ Երուսաղեմի տպարանն Արղուութեանի այս ըրածին մէջ չափազանց խղճատուութիւն տեսնելով, իւր հրատարակութեան մէջ նոյն խօսքն յապաւելու ժամանակ բոլորովին աւելորդ համարած է ո՛ր եւ է նշան կամ ծանօթութիւն գնել : — Մեր հրատարակածներն եթէ զայրոյթ կը շարժեն, իսկ ձերն՝ արտասուք :

Ոչ ինչ չհասկացանք հետեւեալ խօսքէն . « Չմոռնանք Թովմայի (տպ. Պոլիս) 287 էջէն յապաւում բնագրի հակաբաղկեցունական հաստատման ալ (բղղտ. տպ. Ս. Պետր. էջ 255—256) » : Ե՛րեւնի՝ թէ ցոյց տալով ձեր գործած այս « խեղաթիւրումն » եւս, — որ նշան է հրատարակչաց կողմանէ զովելի աւմօթխածութեան մի, այլ ոչ եւ հաւատարմութեան, — կ'ուզես մեր մեղքը նուաղեցուցնել . չնորհակալութիւն :

Գալով մեր նախնեաց վերայ գրուածոց, հին դարերէն մեզ չէ հասած պատուիրան մի՛ որ մեր հաւուց արտաբերին կամ վաւանաբանական պատմութիւնքը Բակի զխիտ ձուլենք : « Մ. Էմին կը զայրանայ, կ'ըսէ, թէ Խնչպէս կարելի է պարզ ասացուած մը խեղաթիւրել՝ Յովհանն պատմաբանը քաղել զոնիկ ընելու չափ » : Պարզ ասացուածով մի չէ որ հ. Չմոռնան այդ համոզումն ունեցած է . — եւ պէտք չէ մոռանալ՝ որ նա զՅովհանն ոչ թէ ի սկզբանէ, այլ ժամանակէ մի վերջ թողած կը գնէ աւանդական հաւատակութիւնը քաղելեղոնականաց գէմ . — այլ իւր առջեւ ունէր ահագին նամակ մի, յորում բուզանդական ինքնակալը « երկնացեղիկ ինն դասոցն համեմատը » կը համարուին . եւ եթէ այդ թղթոյ եւ այնուհետեւ իւր պատմութեան մէջ գործածած լեզուին անկեղծութիւնն ուրացուի, յայտնի է՝ թէ Յովհանն որպիսի բնաւորութեան տէր զրուած կը լինի . եւ այդպիսի անձն այլ եւս

1. Այդ ծանօթութեան կեղծիքն անտի եւս յայտնի է, որ հրատարակչին բաց առախ՝ ուրիշ ոչ մի տեղ զբաղարաց զանազանութիւնք չի գնեց . նաեւաբար եւս այլ պիտի չգնեց՝ եթէ զբաղարաց զանազանութիւն լինէր պզ :

ոչ մի ոչ միս կողման կրնայ նպաստաւոր լինել: — Բայց զարմանալին այն է, որ մեր դէմ զայրացած այդ իմի՞նն իւր մահուան ժամանակ մեր միաբանութեան կտակաց քանի մի հազար փրանկ, պայմանաւ՝ որ նախնեաց մնացած գործերն այլ հրատարակենք... խեղաքիշրեղով: Բակ միշտ այսպիսի խորխուղ հիմանց վերայ կը յենու. կ'երեւի՝ փաստից առատութենէն է:

Դարձեալ, Կ. Չամչեան Թէոդորոսի ընդդէմ Մայրագոռմացոյն ճառէն խօսքեր քաղելով, « քաղկեդոնիկ դաւանութեան անյարմար կտորները յապաւած է (եղեր) առանց կախումի նշաններ դնելու » . — եղենք այս վերջին կետի մէջ է. — ինչպէս են, «այլ բնութեամբ միացոյց ընդ մերումն, անբաժանաբար մնալով ի նմին Աստուածն բանբովանդակեալ զյարգանքին բնակիլն. ստորակից մարդկան» (1). Եւ զարձեալ, « անորիշ աստուածութեամբ, եւ եզակի դէմ՝ անբաժ ի կրից, անապական մարմնով, մաքուր ի մեղաց » (2):

Չգիտե՞ք՝ թէ այս տողերու մէջ ո՞ր բառն է հակառակ քաղկեդոնականաց: Առաջին վրկայութեան սկիզբը Թէոդորոս յետ բանլու՝ թէ « Ոչ էրն փոխեաց, եւ ոչ զեղենն շփութեաց », որ է՝ աստուածութիւնը չփոխեց, եւ ոչ զարձեալ մարդկութիւնը չփոխեց կամ խառնեց առաջնոյն հետ, որ կը նշանակէ՝ թէ երկու բնութիւնն այլ զատ զատ պահեց ըստ քաղկեդոնականաց եւ հակառակ էլտիքի, որպէս զի ամբողջացնէ իւր վարդապետութիւնը, կը յարէ, թէ այդ զատ զատ պահած է իւրութիւնը սակայն իրարմէ անշատ չեն յերկուս անձինս, որպէս կարծէ Նեստոր. « Այլ բնութեամբ (այսինքն իսկապէս) միացոյց (զաստուածութիւնն) ընդ մերումն, անբաժանաբար մնալով ի նմին աստուածն բան », եւ միս խօսքին մէջ՝ « անորիշ աստուածութեամբ »: Եւ թէ ի՞նչ մասամբ միացոյց կամ անորիշ է, իսկոյն

կը յարէ՝ ըստ անձնադրոշման, « եւ եւզակի դէմ », եւ ոչ թէ ըստ բնութեան, որ հակառակ կը լինէր առաջին ըսածին: — Այդ ի՞նչ վարդապետութիւն քան զայլ կեդոնական: Եւ յիշուի, Օձնեցոյ մի վարդապետ հակաքաղկեդոնական կարծելը՝ կը նշանակէ քնոյ մէջ լինել. տատանակէ թուղ չեն քաղեր:

Ինչո՞ւ ապա Կ. Չամչեան յապաւեր է այդ քաղկեդոնական տողերը: — Մտադիր ընթերցողն իսկոյն կը նկատէ՝ որ նա իւր յապաւած տողերն ուրիշ տեղեր երեք կիտեղով կը նշանէ. եւ կը հետեւեցնէ՝ թէ այդ անշան տողերը զուրս թողուած են ապամայ, անոշադրոշմամբ, կամ օրինակելու ժամանակ ի զոտարընթեանի զբազարաց, — զի յայնժամ դեռ չէր տպուած այդ ճառն, — եւ կամ տպագրութեան պահուն, ինչպէս յապաւեալ տողից չափէն իսկ յայտնի է: Ապա թէ ոչ, ինչո՞ւ թողնէր է նա եւ « անբաժ ի կրից, անապական մարմնով, մաքուր ի մեղաց » բառերը. մի թէ ասո՞նք եւս հակառակ էին քաղկեդոնական վարդապետութեան: — Բակի այս մանր խճճանքը կը յիշեցնեն Լափոնտենի մի առակին մէջ կատարուած զատաստանը: Ամենայն ուրեք « երկու բնութիւն » աղաղակող իմաստասէրները, եւ փաղկեդոնի ժողովոյն դէմ լուստացող մաքուր բերանոց մէջ երգիծալից շանթեր թօթափող Գրիգորները միաբանակ եւ հակաքաղկեդոնական զորանոցը « մի միօրիկ սրբեր » կը դառնան, եւ անմեղ Չամչեանը՝ « մահապարտ »: Չարմանալի ողմը տուլիւն:

« Երիտառարդ հայ եկեղեցական մը, կ'ըսէ, Օձնեցու վրայ ուսումնասիրութիւն մը պատրաստած է արդէն... (ուստի) կարելի է հասկնալ՝ թէ մի է Օձնեցին եւ ի՞նչ ոգիով զրած է իւր ճառերը կամ ի՞նչպէս մեկնուած են ասոնք քաղկեդոնիկ մտքերէ: » Կ'երեւի՝ թէ այդ եկեղեցականն այլ Սահակ մեսրոպեան մրցանակի ժարաւն զգացեր է: — Խեղճ հայ գրականութիւն, ի՞նչ կը կրես զուայդ մրցանակի երեսէն...

Ժամանակ է կնքելու եւ այս մասն՝ նոյն ինքն Բակի խօսքով. « Այս ամիսը դառն

1. Մատթ. Իմաստ. յէջ 150, տող 15, եւ Պատմ. Չմ. Բ. 364. տող 13:

2. Մատթ. Իմ. 157, 14. եւ Պատմ. 366, վերջնաթեր տող:

է. բայց այս է իրականը, եւ ասոնք զրա-
կան անպարարումով կախարդուելու երեւոյթ-
ներ չեն » :

* *

Սէր... Զայս կը յաճնէ մեզ լ. այսու
կը վերջացնէ Բակ իւր յօդուածը : Հաւա-
տալ ասոր անկեղծութեան : Շատերը չեն
հաւատար. բայց մենք կ'ողջենք հաւատալ,
արհամարհելով այն ամէն փաստերը՝ որք կը
ստիպեն զմեզ հաւատալ : Սիրոյ ձայնը մե-
ռանալ կու տայ մեզ ամէն ինչ. եւ մեր ներկայ
կամ այլ յօդուածներն ուրիշ վախճան չու-
նին, բայց եթէ անպատրաստ լեզուա զգա-
ցունել մեր ազգին իւր ցաւերը, որոց քողար-
կումն ի մահ տանի զնա : Կարելի է՝ թէ
այդ յայտնութենէ վերջ ցաւազարը տակաւին
կաթողիկէութիւնն համարուի : Այսպէս կտը-
ծողաց կ'ըսենք մենք Գր. Տղայի բերանով.
Եթէ այսպէս է, « զու զք ինչպիսի սպա-
նանել. մարդ է՝ արարած Աստուծոյ, եւ թէ
մօրորեալ է՝ զարձօ, եթէ վիրաւորեալ է՝
սպեղանեօք պատեա » (1). վերջապէս պէտք
է մօտենալ, զարման տանել միմեանց՝ սի-
րով-Քրիստոսի : Եթէ խաւարի մէջ ենք մենք՝
լոյս տուէք, եթէ դուք՝ լոյս առէք, եւ եթէ
դուք եւ մենք ի լոյս ենք, ինչո՞ւ կը փախ-
չիք մեզմէ : Խաւարն ատելութիւնն է, կ'ըսէ
առաքեալն. զի հակառակ է պատուիրանին
«իբրոյ, որոյ վերայ հիմնուած է քրիստոնէս-
թեան մեծ շէնքը : Կաթողիկէ եկեղեցւոյ
յարատեւ ձկնումն եւ հրաւերն ի միութիւն՝
անտարակոյս նշան է նորա այդ պատուիրա-
նին վերայ հաստատուած լինելուն. սպա-
պէտք է ցուցնել՝ թէ նոյն է եւ ձեր հիմն :
Ինչ որ մեր յիշեալ աստուածասէր հայրա-
պետը կ'ըսէր յունաց համար, նոյնը եւ մենք
այժմ լատինաց համար կ'ըսենք. « Յառաջ
կոչեն զմեզ մի անգամ եւ երկիցս. արդ ճշ
է պարտ արիարար ընդդէմ կալ նոցա, կամ
հաւանել կամ հաւանեցուցանել : Եթէ երկու
բնութիւն (եւ այլն) ասեն չարաչար, ըմբե-

րանեցուք եւ յանդիմանեցուք. եթէ դարձ-
ցին՝ ընկալցուք եւ շահեցուք զեղբարսն :...
Թէ եւ ոչ այլ ինչ, զոնեայ զմերս լաւութիւն
եւ առողջութիւն ծանուցուք նոցա » (1) :

Եւ մի թէ, եղբարք, տակաւին չէք զգար
այդ ցանկալի միութեան նիւթական եւ բա-
րոյական պէտքը մեր ազգին համար. թու-
ղօճնք որ ազգի մի այդ կրկնակի կեանքը
զօրով այնպիսի հաշիւներու համար, զորս
մարդկային կիրքը կամ տգիտութիւնն է ստեղ-
ծեր, եւ որովք չէ կարելի արդարանալ ոչ
Աստուծոյ եւ ոչ աշխարհի առջեւ. Կաթողիկէ
միութենէ զատուած եւրոպական ազգ մի,
քաղաքականութեամբ զօրութեամբ եւ ամե-
նայնիւ ամեննէ գերազանց ազգ մի, հրա-
պուրուած եկեղեցւոյ միութեան կոչէն, իւր
մէջ ընկերութիւն մի կազմած է, — որոյ
անգամք այսօր 35,000 հոգի են, — ան-
դու աշխատելու այդ զօրծոյն յաշողութեան
վերայ : Ընկերութեան նախագահն իւր վեր-
ջերս խօսած մի ճառին մէջ կ'իմացնէ, որ
թէպէտ դեռ պէտք կայ աշխատելու, վառելու
հասարակաց կարծիքը, եւ ցրուելու կանխա-
կալ համագումները, բայց միշտ յուսալի է
միութիւնը : Միութեան այս ճիգն եւ յոյսը
կը տածէ իւր մէջ այնպիսի ազգ մի, որ
այստի ոչ մի նիւթական ակնկալութիւն եւ
կարօտութիւն չունի, բաց ի բարոյականէն :
Իսկ մենք, որ ամէն օր կ'ողբանք մեր
բարոյական անկումն բազում մասամբ, եւ նիւ-
թականին օրհասական ծանրութեան տակ կը
հեծենք, դեռ եւս չտեսնենք՝ թէ Աստուծոյ
անեղբայր ձեռքը կը մղէ զմեզ ի նոյն
քրիստոնէական սիրոյ միութիւն :

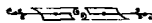
Հաւատացած ենք՝ թէ կրօնից դէմ խրոխ-
տացող յանձնապատասխան բազուկներ. պիտի
չկարենան երբեք երջանկացնել ազգը : Մեր
բախտն՝ անշուշտ Աստուծոյ ձեռաց մէջ է. եւ
այն ժամանակ կրնայ յաղորդի՝ երբ եղբայր-
սիրութեան մեծ պատուիրանը եւ Քրիստոսի
պառակտուած տունը նորոգենք : Եւթն հա-
րիւր տասնեւութ տարի յառաջ ազգային
նուիրական ժողովի մի մէջ՝ նուիրական բե-

րանէ մի կը լսուէին աոյն աշրած սրտի խօսքերը. « Ո՛ւր պարտ էր մեզ զայս հանդէս զուժարեւել, եւ յորժամ վայրի վտարեցաք. — թշուառութիւնք բազումք փոխանակեցին զբաւորութիւն մեր... զի զոր ըստ նախադասար կամաց ասեցաք զհոգեւորն խաղաղութիւն (այլ բրիտանից հետ), զրկեցաք Աստուած եւ ի մարմնով զնոյն ունելոյն: Ձի այս է սովորութիւն նորա. յորժամ հոգեւոր կործանիմք զբօսեալ, անսես առնէ եւ զմարմնոյ վրիպմունս. էր վասն. զի թերեւս ի խթելոյ մարմնական նեղութեանցն զարթուցեալք՝ ընդ թմբութիւն ոգւոց զըլնաւ:

ցուք » (1): Միանգամայն համոզուած ենք, թէ գէթ այժմ ազգիս եկեղեցական գլուխներն զգացած են միութեան պէտքը. եւ յայս ունինք, որ իրենց շնորհալի նախորդաց՝ Ներսիսեանց եւ Գրիգորեանց սկսած մեծ գործը պիտի ջանան ամբողջացնել ի սէր Աստուծոյ, ի սէր ազգին՝ որոյ պատուաւ խանստութիւնն յանձն առած են երկնից առջեւ:

Հաջոռնի

1. Նոր. Լոր. Աստուածութիւն. յէջ 127, 122:

ՔԱՐՄԵՆ ՍԻԼՎԱ

ՅԱԺՈՒՆՍ ՀԱՍՏՏԵՆԿԱՅ

Չերդ մամուսպատ խոժոռ վէժ
Բազմեալ յափին սըրտառուչ,
Յալիս ի վայր նըկատեմ
Լուս լեզուակապ անմըռուռչ:
Ընկճէր զիս քօղ սևորակ,
Եւ Հեծելոյ յիս չէր ոյժ,
Ձի կեանքս ի վիճ անյատակ
Առ բախտին կայր խորասոյգ:
Չէր ինձ Հեծել. Որդեանկ իմ.
Մեռաւ Որդեանկ իմ, լեզու
Խորչի ասել, և լըռին
Կայ յորժամ սիրտ թէ Հերձնու:
Գըստրիկ յայնժամ առն ի պար
Յաներևոյթս ինձ մեռնեալ,
Ըսկաւ խաղալ սիրաբար
Ընդ իս իբր ինչ չէր զիպեալ:
Իբրու թէ չէր յայս իմ մահ,
Մահ ի գիրկ, սիրտ իմ թափուր,
Բերան իմ փակ ամբապակ,
Ոստեաւ անգութն յիս յահուր:

Եւ դիրկ զինև տարածեալ
Ապա դառնայր շուրջ ի պար,
« Ե՛կ, Ե՛կ, ընդ իս ի խաղալ », —
Ասէր ձըգէր զիս ի վայր:
Յիս տոկալոյ զօր ոչ գոյր:
Նորա գիմեալ առ իւր մայր
Ասէր « Դըստերդ Հրաման տուր
Գար անցանել ՚նդ իս ի պար »:

Մայրն Հայեցաւ ի զէմս իմ.
Էր ճեղանակ երփներփեան
Հերացս անկեալ ի գիտին,
Եւ հասեալ սիրտս ի բերան:

Մընչէի « Մայր », — և առեալ
Տանէր զգըստրիկն իւր անտի,
Ուր մահատիպ իմ կացեալ,
Նշր մատունս աւազ հոսէի:

Կայի մեռոս, ծոցս ունայն՝
Ի սպառ մընաց թափուր վիճ,
Շիղեալ կենացս յովկիսան
Աւազ ընդ փախ հոսէի:

Թորգմ. Հ. Արսէն Ղազիկեան

